

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

*Aliye USLU ÜSTTEN**

Özet

Batılılaşma ile Türk edebiyatında yazın türleri arasında yerini alan roman, yüzyıllardır devam eden anlatma ve dinlemeye dayalı sözlü hikâyelerin devamı niteliğindedir. İlk romanlarımız, Batı eserlerinden yapılan tercüme ve taklit yoluyla yazılır, ancak Batılılaşma hareketine rağmen kimi eserlerde Batı kültürü ve Türk halk kültürü unsurları iç içe kullanılmıştır. Gelenek ve Batı kültürü arasında kendilerine bir yol açan romancılarımız, Türk edebiyatında yeni bir tür olan romanı halka benimsetmek amacıyla eserlerinde halk kültürü unsurlarından yararlanırlar. UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nde sözlü anlatımlar, sözlü gelenekler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüel ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği somut olmayan kültürel miras unsurları olarak belirlenmiştir. Somut olmayan kültürel miras sözleşmesinin amacı, “sözlü ve geleneksel kültür” gibi halkbilimi ve antropoloji disiplinlerinin alanlarına giren unsurları korumaktır.

Bu makale, Tanzimat döneminden başlayarak Türk romanında yer alan somut olmayan kültürel miras unsurlarını göstermeyi amaçlamaktadır. Betimsel nitelikte olan bu çalışmada, doküman analizi yöntemi ile yazarların halk kültüründen beslenerek bunları yeni bir bakış açısıyla eserlerinde kullanım biçimleri değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamında ele alınan romanlar ritüeller, sözlü anlatılar, bilgi, beceri ve kültürel mekânları kapsayan “somut olmayan kültürel miras” unsurlarının kullanılışı açısından ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Edebiyat, Türk romanı, somut olmayan kültürel miras, halk kültürü.

The Study of Turkish Novel in Terms of Intangible Cultural Heritage Transformation

Abstract

Novel, which has found its proper place among the written forms of Turkish literature, is a continuation of oral story telling and listening. It first appeared as translations or imitation of Western Works, but despite tendency for westernization, local cultural elements were used in many cases together with western elements. Our novelists, who opened a new way between the traditional and the western, made use of the elements of folk culture in order to get people embrace novels, which was in deed a new genre in Turkish literature. The Convention for the Safeguarding the Intangible Cultural Heritage, which was accepted by UNESCO in 2003 and came into force in 2005, determined that “Intangible Cultural Heritage” include oral traditions and expressions, performing arts, social practices, rituals and festive events, knowledge and practices concerning nature and universe and traditional craftsmanship. The aim of this Convention is to protect the elements of “oral and traditional culture” which are subject of disciplines of folklore and anthropology. This article aims at demonstrating elements of intangible cultural heritage, which were present in the Turkish novel since Tanzimat period. The study has descriptive character and it evaluates the ways, through which novelists were fed by folk culture and how these were reflected in their novels with a new perspective through document analysis technique. The novels under this study, are evaluated from the viewpoint of how intangible cultural heritage, such as rituals, oral presentation, knowledge, skills and cultural environments were used in these novels.

Key words: literature, Turkish novel, intangible cultural heritage, folk culture.

* Okt. Dr., Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, E-posta: aliyeuslu@yahoo.com

Giriş

Kunoş (Akt. Boratav, 1988: 70), roman adını verdiği halk hikâyelerini kahramanlık romanları, saz şairlerinin romanları, sazşairleri-kahramanlık romanları olarak üç gruba ayırmaktadır. Boratav, halk hikâyeleri adı verilmesine rağmen bunların modern manada ne hikâye (nouvelle) ne de uzunluklarına rağmen roman olduklarını görüşündedir. Fakat “sosyal fonction’u itibariyle” halk hikâyelerinin romana tekabül ettiğini belirtir (Boratav, 1988: 75). Batı romanlarında Rönesans’la başlayan millîleşme çalışmalarına karşılık Türk edebiyatında roman türü, Batı eserlerinin çevirisi ve taklidi ile edebiyatta yer edinmiştir. Batılılaşma hareketine rağmen kimi eserlerde Batı kültürü ve halk kültürü unsurları iç içe kullanılmıştır. Bunda Tanzimat neslinin Doğu ve Batı kültürü arasında kalmışlığının, gelenekten kopamamasının etkisi vardır. Türk edebiyatında Yeni Türk edebiyatı olarak adlandırılan dönemde halk kültüründen alınan malzemeler yenileriyle harmanlanıp okuyucuya sunulmuş, böylece eski ve yenin bir sentezi meydana getirilmiştir.

Bu makale, Tanzimat döneminden başlayarak Türk romanında somut olmayan kültürel miras unsurlarının yansıtılışını tartışmayı amaçlamaktadır. Yazarların halk kültüründen nasıl beslendikleri, bunları yeni bakış açısıyla eserlerinde kullanım biçimleri, Tanzimattan başlayarak günümüze kadar gelişen Türk edebiyatı dönemlerinde öne çıkan romanlar üzerinden gösterilecektir. Romanların hepsini tek bir makalede değerlendirmek mümkün olmadığından somut olmayan kültürel miras unsurları örneklerinin yer aldığı romanlara öncelik verilmiştir. Bu amaçla Ahmet Mithat Efendi (Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Bahtiyarlık), Şemsettin Sami (Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat), Namık Kemal (Cezmi, İntibah), Samipaşazâde Sezai (Sergüzeşt), Hüseyin Rahmi Gürpınar (Şık, Gulyabani), Halide Edip Adivar (Kalp Ağrısı, Zeyno'nun Oğlu, Sinekli Bakkal, Döner Ayna), Peyami Safa (Matmazel Noraliya'nın Koltuğu), Cengiz Aytmatov (Toprak Ana), Orhan Kemal (Eskici Dükkanı), Yaşar Kemal (Yer Demir Gök Bakır, Ağrı Dağı Efsanesi), Latife Tekin (Sevgili Arsız Ölüm) değerlendirmeye dahil edilmiştir. Doküman analizi tekniğiyle söz konusu romanlarda ritüeller, sözlü anlatılar, bilgi, beceri ve kültürel mekânları kapsayan “somut olmayan kültürel miras” unsurlarının kullanılışı değerlendirilmiştir.

Somut Olmayan Kültürel Miras

UNESCO tarafından 2003 yılında kabul edilen ve 2006 yılında yürürlüğe giren “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile “2005 yılında hazırlanan Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”, “folklor”, “halk bilimi”, “sözlü ve geleneksel kültür” olarak

adlandırılan halkbilimi ve antropoloji disiplinlerinin alanlarına giren unsurları koruma düşüncesine dayanır (Oğuz, 2007: 7). Somut olmayan kültürel miras sözleşmesinin amacı, farklı nedenlerle yok olan yerel kültürlerle ait somut olmayan mirası korumak ve onların yaşatılmalarına katkı sağlamaktır (Oğuz, 2004: 64).

2003 tarihinde onaylanan sözleşmede somut olmayan kültürel miras unsurlarının;

- Dilin somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler: Mitler, efsaneler, masallar, destanlar, hikâyeler, ağıtlar, ninniler, türküler, bilmeceler, tekerlemeler
- Gösteri sanatları: Âşık icraları, atışmalar, Karagöz, Meddah, orta oyunu, köy seyirlik oyunları ve halk oyunları icraları
- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festivaller: Doğum, sünnet, evlenme askere uğurlama, ölüm gibi geçiş dönemi gelenek ve göreneklere, toy, şölen, bayram, yıldönümü gibi her türlü geleneksel toplanma biçimleri ve bunlara dayalı geleneksel uygulamalar, inançlar vb.
- Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar: Halkın geleneksel kültürel yapı içinde oluşturduğu halk hekimliği, halk baytarlığı, halk meteorolojisi, fal açma ve rüya tabirleri
- El sanatları geleneği: Usta çırak ilişkisi içerisinde öğrenilen ve seri üretime dayanmayan bakırcılık, kalaycılık, demircilik, semercilik, yorgancılık, sepetçilik gibi geleneksel meslekler (Oğuz, 2004: 9, 10). olmak üzere beş maddede toplandığı görülmektedir.

Türk Romanında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Tanzimat'la birlikte roman türü Batı etkisinde gelişse de sözlü gelenekteki anlatıma dayalı halk hikâyesi, masal, destan ve meddah metinleri ile Divan edebiyatındaki manzum ve mensur hikâyeler roman türü üzerinde etkisini hissettirmiştir.

Halk anlatıları, halk biliminin sözlü gelenek içinde yer alan en önemli parçalarından biridir. Sözlü anlatılar, üretildikleri toplumların kültürel yapısı, yaşayış biçimleri ve inançlarından izler taşır. Aynı zamanda anlatıcının duygu, düşünce ve hayal dünyası hakkında da ipuçları verirler. Destan devrinin kapanmasıyla ortaya çıkan halk hikâyelerinde olaylar, sevgilisine kavuşmak için engelleri aşmaya çalışan âşık ekseninde gelişir. Her ne kadar sözlü gelenekte anlatıcı, dinleyenlerde merak duygusu uyandırmak ve onları etkileyebilmek için hikâyesine masal unsurları eklese de halk hikâyeleri destanlara göre daha gerçekçi olduğundan romanların yapısı içinde yer almaya daha uygundur. Ozanlardan farklı olarak taklit

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

yoluyla anlatma ve günlük hayattan konular seçerek dinleyicinin ilgisini çekme özelliklerini taşıyan meddahlar, halk hikâyeciliğine değişik bir boyut kazandırmışlardır. Halk hikâyeleri ile meddah hikâyeleri arasındaki en önemli fark meddah hikâyelerinde daha fazla şahıs kadrosunun ve olayın yer alması, bunların taklitle anlatılmasıdır (Nutku, 1976: 87).

Romanlarında konularını günlük hayattan seçen yazarlarımız doğal olarak yaşadıkları toplumun gelenek ve göreneklerine, farklı inanç ve âdetlere dayalı uygulamalara da eserlerinde yer vermişlerdir. Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalara baktığımızda romanlarımızda en fazla fal açma, rüya yorumlama, büyü, batıl inançlar ve bunların günlük hayattaki olumsuz etkileri görülmektedir. Batıl inançların halk kültürü içinde yer alıp almadığı tartışılır olsa da edebiyatçılarımızın eserlerinde bu inançlara yer vermeleri, halk kültürünün bir parçası olduğunu düşündürmektedir.

Usta çırak ilişkisine dayalı bakırcılık, kalaycılık, demircilik, semercilik, yorgancılık, sepetçilik gibi geleneksel meslekler daha çok son dönem ve Anadolu'da geçen romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Romanlarımızda geleneksel el sanatları daha ziyade son dönem romanlarda yer almaktadır. İlk dönem romanlarımız, konusu İstanbul ve çevresinde geçen, memurlukla geçimini sağlayan veya babadan kalma mirasla hayatını sürdüren şahıs kadrosuna sahip romanlardır. Batı'ya duyulan hayranlık "kırsal panorama"ya ilgi duymayan, kentçiliğin ağır bastığı romanlar ortaya çıkarmıştır (Finn, 1984: 15).

Sözlü Anlatılar

Pertev Naili Boratav (1988: 99), meddahların yararlandıkları Hançerli Hanım, Letâifnâme, Tayyazâde, Cevrî ve Kanlı Bektaş gibi "realist halk hikâyeleri"nin İstanbul meddah hikâyelerinin temel kaynağını teşkil ettiğini belirtir Namık Kemal'in İntibah adlı romanının gerçeklik yönü ve olayların gelişimi Hançerli Hanım Hikâyesi'nin örnek alınarak yazılmasından kaynaklanır (Boratav, 1991: 310; Dino, 1978: 35-40). Namık Kemal'in Cezmi romanı ise Âdil Giray Destanı'nın şahıs kadrosu ve olay örgüsünün değiştirilerek yeniden kurgulanmış hâlidir. İnce Memed'in sahip olduğu efsanevî at, Köroğlu'ndaki olağanüstü atı hatırlatır. Aynı zamanda at, Manas Destanı'ndan itibaren bulunulan yere hükmetmenin sembolü olmuş, at kültü oluşmuştur. Bu bakımdan Yaşar Kemal'in İnce Memed adlı romanı Köroğlu destanının günümüze uyarlanmış şeklidir.

Sözlü anlatılar romanın kurgusunu belirlediği gibi olayların akışı içinde anlatılan hikâyeler olarak da kullanılır. Şemsettin Sami'nin Taaşuk-ı Talât ve Fitnat romanında Talat'ın annesinin başından geçen aşk öyküsü, Leyla ve Mecnun'dan alınmadır (Finn, 1984: 10). Ahmet Mithat Efendi (2000a: 28), Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Osman Bey'in Nergis'e kavuşmak için çıktığı

yolculuğu anlatırken “Biz kendi eğlencemize bakalım hazır şu gün Mehmet’in halinden bahis açmıştım. Ol babta mütevâtir olan bazı şeyleri dinleyerek kendimizi eğlendirelim...” diyerek başka bir hikâyeye geçer ve meddahlık geleneğinde olduğu gibi araya farklı hikâyeler yerleştirir.

Halide Edip Adivar’ın romanlarına baktığımızda destan, halk hikâyeleri, Türk temaşa sanatları, halk türküleri, toplumdaki batıl inançlar gibi halk kültürüne ait birçok unsura rastlamak mümkündür. Halide Edip, özellikle destanların ve halk hikâyelerinin eğitimde etkili bir rol oynadığını, bunların yeni ifade şekilleriyle kültürümüze mal olması gerektiğini düşünür (Enginün, 1991: 341). Kendisine “Türklerin halk edebiyatını” (Adivar, 1996: 87) açan lalası Ahmet Ağa’dan dinlediği Battal Gazi Destanı’nın etkisi romanlarındaki kahramanların savaşmasını Battal Gazi’ye benzetmesiyle devam eder (Adivar, 1926: 62-63). Kalp Ağrısı romanında Binbaşı Hasan Bey’e Battal Gazi ve Ebu Müslim-i Horasanî’yi okumasını tavsiye eder (Adivar, 1924: 92-93). Zeyno’nun Oğlu’nda Haso Çocuk, Ferhat ile Şirin hikâyesini okur (Adivar, 1928: 369-370).

Konu itibarıyla halk hikâyelerinden yararlanan romanlarda doğal olarak aşk motifi de işlenir. Halk hikâyelerindeki gibi roman kahramanları bir anda birbirlerine âşık olduktan sonra araya bir engel girer, ayrı düşerler. Aşklarına sadık kalarak zorlukları aşmayı başarır, kavuşurlar veya ölümden birleşirler (Moran, 2002: 29).

Samipaşazade Sezai’nin Sergüzeşt romanında esir Dilber ile Âsâf Paşa’nın oğlu Celal Bey arasındaki aşk, Dilber’in Mısır’a gönderilmesiyle son bulur. Birbirlerine kavuşamayan iki genç, sonunda Celal Bey’in beyin hummasına yakalanması, Dilber’in de kendisi Nil’in sularına bırakmasıyla ölümden birleşir (Samipaşazade Sezai, 2002: 144).

Varlıklı Veysel Efendi’nin oğlu Osman Bey ile Çerkez cariyesi olan Nergis’in zorluklarla dolu aşk macerasının anlatıldığı Dünya’ya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş romanında Osman Bey’in her şeyi göze alarak Nergis’in yanına gitme kararı halk anlatılarındaki zorlu aşk motifini hatırlatmaktadır (Ahmet Mithat Efendi, 2000a: 25). Nergis’e kavuşan Osman Bey, beş yıl onunla mağarada yaşar, ancak niçin orada olduklarını hiç sorgulamaz. Ahmet Mithat, romanın sonunda Mesut gibi kötülerin er geç cezasını çeceklerini söyleyerek okuyucuya romandan çıkarması gereken dersi de açıklamış olur.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Râkım Efendi, bir gün ihtiyar, ak sakallı bir Çerkez’in yanında Canan’ı görür. “Baktığı anda yüreği kıza aktıysa da” dadısın beğenmeyeceğini düşünerek vazgeçer. Ancak ayakları onu tekrar kıza götürür. Satılık bir cariye olan Canan’ı hastalıklı olduğunu bile bile alır (Ahmet Mithat, 2000a: 139). Bu durum halk hikâyelerindeki ilk bakışta aşkı anımsatır.

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

Hüseyin Fellah da Sabîre'nin Hüseyin Fellah'a duyduğu aşk, onun da Şehlevend'i sevmesiyle iki aşk arasında kalması, Mustafa Civelek'in Şehlevend'in aşkına karşılık vermemesi üzerine canına kıyması halk hikâyelerinde rastladığımız olaylardır. Ahmet Mithat'ın Alexandre Dumas'ın Monte Kristo Kontu romanından esinlenerek yazdığı Hasan Mellah romanında Cuzella, Hasan'ın resmini görmüş ve ona âşık olmuştur. Ayrı düşen iki genç, aşklarına sadık kalarak birbirlerine kavuşmak için türlü zorlukların üstesinden gelirler. Halk hikâyeciliğinin kalıplarına uygun olarak romanın sonunda kötüler cezasını çeker, iyiler mükâfatlandırılır (Ahmet Mithat Efendi, 2000c).

Gösteri Sanatları

Batı etkisinde gelişen Türk romanında gelenekten kopamayan yazarlarımızın meddahlık geleneğini sürdürdüğünü, bunu bir hikâyeye anlatma tekniği olarak kullandıklarını görürüz. Meddahın gayesi dinleyicilerin ilgisini canlı tutmaktır. Bir yönüyle de öğreticilik özelliği vardır. İlk romanlarımızda sıklıkla görülen meddahlık ise anlatıcının kendi görüşünün telkin edilmesi yönündedir.

Ahmet Mithat Efendi, roman ve hikâyeye tekniğini, halk hikâyeciliği ve meddahlık geleneğini ile birleştirerek halkın anlayacağı dil ve üslupla eserler kaleme almıştır. Türk edebiyatında yeni olan roman, tiyatro, hikâyeye, tenkit, deneme, anı, seyahat yazısı, gazete makalesi gibi türlerde eserler vererek halkı bilgilendirmeyi bir görev kabul eden bir edebiyatçıdır. Ahmet Mithat, olayların akışı içinde bazen anlatıcı tamamen aradan çekilir, bazı durumlarda da Batılı romancıların yaptığı gibi "bilgeliğini" ortaya koyma görevi üstlenir (Moran, 2002: 60). Romanlarında okuyucuya "ey karie!" diye seslenerek onunla sohbet eder. Romanlarında ahlak ve terbiye ilkesini benimseyen yazar, eserlerinin sonunda kıssadan hisse çıkarır.

1875 tarihli romanı Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanı, yazarın gelenekten kopmadığını gösteren eserlerinden biridir. Romanda yer alan şahıs kadrosundan biri de Meddah İsmail'dir. "Evet efendim. Masal istemezsiniz. Fakat yeni tuhafıklar da...Ha! Bak aklıma ne geldi. Aman efendim! Masal değil fakat sahîh olarak masala denk geldim." diyerek (Ahmet Mithat, 2000a: 5) Nergis'le nasıl karşılaştığını anlatır ve böylece romandaki olayı başlatır.

Ahmet Mithat'ın iki tipin çatışmasını anlattığı Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı romanında Batı'ya özenen, alafranga tavırlarıyla gülünç duruma düşen Felâton Bey'le, akıllı ve çalışkan Râkım Efendi'nin yaşadıkları anlatılır. Ahmet Mithat (2000a: 127), "Felâton Bey'i tanır mısınız? Hani ya şu Mustafa Merakî Efendizade Felâton Bey! Galiba tanıyamadınız. Fakat tanınacak bir çocuktur." cümleleriyle romana giriş yapar Okuyucuyla sohbet ederek başladığı eserine, Felâton Bey'le ilgili fikrini söyleyerek okuyucunun

roman karakteri ile ilgili düşüncesini yönlendirmiş olur. Rakım Efendi'den bahsederken iyi yönlerini ön plana çıkarır, ancak Felâton Bey'le ilgili söyledikleri hep olumsuz özelliklerdir. Bunu fark eden yazar, "Merâmımız burada Felâton Bey'i zemmetmek olmayıp kendi hâl ü tavrını erbâb-ı mütâlaaya lâyıkıca tanıtmaktır." diyerek açıklama gereği duyar (a.g.e., 131).

Eserin devamında aralarda okuyucuya soru sormaya devam eder. Râkım Efendi'nin evini "Geliniz şu hanenin dahiline bir göz gezdirelim" dedikten sonra tasvir etmeye başlar ve okuyucunun hayalinde canlandırması için "Hanenin şeklini ve taksimatını anladınız ya! Şimdi bunun içini güzelce boyayınız, kâğıtlayınız, yerlere âlâ kilimler döşeyiniz, salonun içine yarım kanepe ve bir ayna ve bir konsol koyunuz." şeklinde talimatlar verir (a.g.e., 153).

Namık Kemal de karşı olduğu gelenekten kopamamış, halk hikâyeciliğinin etkisinde romanlar yazmıştır. Cezmi romanında şair ve şairliğin ne olduğu üzerinde açıklamalar yaptıktan sonra konudan uzaklaştığını fark eder ve metne müdahale ederek "Konudan ayrılmayalım!" uyarısında bulunur (1992: 20). Romanlarında olayların sebeplerini açıklar, bunlarla ilgili bilgiler verir. İntibah adlı romanında ise karakterleri tanıtırken tarafı davranarak metne müdahale eder. Mehpeyker, ahlaki açıdan düşkün bir kadın olarak tanıtılır ve okuyucunun zihninde olumsuz bir intiba bırakması sağlanır (Dino, 1978: 83.) Bu yönüyle Namık Kemal'in meddahlık geleneğini teknik olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Hüseyin Rahmi, Ahmet Mithat Efendi'nin meddahlık geleneğini devam ettiren romancılarımızdandır. Eserlerinde anlatıcı olarak söz aldığı, diyaloglar arasına girerek kendi düşüncelerini belirttiği görülür. Şık romanında Şöhret Şâtırzâde'nin gerçek hayattaki örneklerinden doğmuş bir roman kahramanı olduğunu söyler. Daha sonra Ahmet Mithat'ın yaptığı gibi, okuyucuya seslenerek gerçek hayatta gözlemediği "şık"ları tasvir eder: "Ey kari! Şıkkın bu cehaletini, bu belâhetini romancının hayalhanesinde vücut bulmuş bir mübalâğa olarak telâkki etmeyiniz. Ben bu satırları sırf hayalimden yazmıyorum. Modelim görüp işittiğim hakikatlerdir." (Gürpınar, 1920: 121-122).

Gösteri sanatlarından Karagöz ve ortaoyunu Halide Edip'in Sinekli Bakkal romanında hem oyun olarak hem de eserin şahısları olarak yer alır. Kız Tevfik, ortaoyununda Zenne rolünde çıkar. Aynı zamanda Karagözcüdür. Karısı Emine mahalle güzeli, arkadaşı Cüce Rakım Kavuklu, Çingene Pembe Köçek, Peregrini Frenk tipidir (Enginün, 1998: 344-345).

Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller

Toplumsal uygulamalar bir toplumun yaşayış biçiminin, gelenek ve göreneklerinin zenginliğini gösteren kültür unsurlarıdır. Her toplumun içinde bulunduğu inanç ve kültüre bağlı olarak farklılıklar

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

gösteren doğum, sünnet, evlenme askere uğurlama, ölüm gibi geçiş dönemi ile gelenek, görenek ve bunlara dayalı uygulamalar ve ritüeller geleneğin aktarılmasına, sosyal ve kültürel ilişkilerin artmasına katkıda bulunur.

Döneminin kadın erkek ilişkilerini ve evlilik anlayışını sorgulayan Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanında olaylar Talat Bey'in Fitnat'a duyduğu aşk çevresinde gelişir. Hacıbaba, Fitnat'ın babalığı, Fitnat'ı zengin bir adam olan Ali Bey ile evlendirmeye karar verir. Fitnat ise bunu kabul etmez ve günden güne erimeye başlar. Kızının güzelliği kaybolmadan bir an önce onu evlendirmek isteyen Hacıbaba, Fitnat'ı gezme bahanesiyle Üsküdar'daki köşke götürerek haberi olmadan Ali Bey'le nikâhlarlar. Fitnat bu durumu at arabalarında asılı olan havlulardan anlar (Şemsettin Sami, 1964). Düğünlerde gelin arabasına havlu asmak günümüzde de devam eden âdetlerimizdendir.

Ahmet Mithat'ın Bahtiyarlık romanında görücü usulü evlilikte oğullarını evlendirmek isteyen annelerin önceden gidip kızı kendilerinin görmesi âdeti vardır. Nusret Hanım gelen görücülerin karşısına çıkmayı redderek "Ben cariye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım" cevabını verir. Şinasi ve Zeliha'nın düğünü gelenek ve göreneklerin yerine getirildiği bir köy düğünü olur. Düğün yemeğinin hazırlıkları için on beş öküz ve inek kesilir. Ayrıca düğün hediyesi olarak koyun, keçi, inek hediye getirilir. Mutfaklar kurulur, davul zurnalı, köçekli eğlence düzenlenir. Altı bin kişinin katıldığı düğün tam üç gün sürer (Ahmet Mithat Efendi, 2000b: 555-578).

Ahmet Mithat'ın Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Osman Bey'in mağarada dünyaya gelen bebeklerini doğar doğmaz tuzlaması doğum sonrası yerine getirilen âdetlerdendir. Ahmet Mithat bu bölümde loğusa şerbeti, çalgı, bebek ziyareti gibi âdetlerden bahseder, mağarada bunların yerine getirilemediğini söyler (2000a: 61).

Loğusa âdetlerinden bahseden bir diğer yazarımız da Halide Edip'tir. Mor Salkımlı Ev adlı anı kitabında loğusaların kırk gün yalnız bırakılmadığından, loğusa kadın yalnız kalacaksa bile kapı arkasına süpürge konulduğundan bahseder. Ayrıca loğusanın başına kırmızı kurdele takıldığını, başucunda da Kur'an bulunduğunu, perileri kaçırmak için de her akşam "çörek otu, özerlik ve tütsü" verildiğini belirtir (Adivar, 1996: 44).

Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar

Samipaşazade Sezaî'nin Sergüzeşt adlı romanında esir bir kız olan Dilber, bahçe üstünde kaldığı odada duyduğu baykuş sesinden ürker. "Güya felâket habercisi olduğu, uğursuzluk getirdiği söylenir... Birkaç yüzyıldan beri, nesillerden nesillere, zihinlerden zihinlere miras olarak geçen bu çürük ve boş

inanış, Dilber'in küçücük zihninde de gizlenecek ve yerleşecek bir köşe bulmuştu..." Dilber'in zihnine yerleşen bu batıl inanç, onun gün ağarana kadar uyumasına engel olur (Samipaşazade Sezai, 2002: 47).

Halkı geleneksel inanç ve düşüncelerden uzaklaştırarak bilime dayalı pozitivist düşünceye yaklaştırmak isteyen Hüseyin Rahmi Gürpınar, batıl inançlar, evlilik, kültür, toplumsal meseleler gibi konularda gözlem gücü ve dili kullanmadaki ustalığıyla halkın ilgisini çekmeyi başarır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında büyü yapma, cin ve peri çağırma, falcılık gibi unsurlar sıklıkla karşımıza çıkar. Özellikle Efsuncu Baba, Cadı ve Gulyabani romanlarında batıl inanışların örneklerini görmek mümkündür. Gulyabani romanında Muhsine Hanım'ın başına gelen olağanüstü olaylar okuyucuyu köşkün periler ve cinler tarafından işgal edildiğine inandırır. Romanın sonunda bütün bunların parasını ele geçirmek isteyen yeğenleri tarafından düzenlenmiş bir aldatmaca olduğu anlaşılır (Moran, 2002: 65-66).

Halide Edip'in romanlarında geçen batıl inanışlar, onun çocukluk anılarına dayanan hikâyeleridir. Bu anılarında hastalık zamanlarında başucunda bulunduğu, tabiatüstü kudretine ilk çocuğunu doğurduğu zaman eriştiği söylenen Arziye Hanım'dan bahseder. Bu kadın, perilerin eline düşenleri kurtaran bir falcıdır. (Adivar, 1996: 44). Döner Ayna'da ise oğlunun baytarlığa merakı sayesinde iyileştirdiği hayvanları kendi dua gücüyle iyileştirdiğini iddia eden ve bu şekilde köylü üzerinde söz sahibi olmak isteyen Hacı Murat karakteri ile batıl inançları kullanarak cahil halkın nasıl istismar edildiğine dikkat çeker (Enginün, 1998: 337).

Peyami Safa'nın Matmazel Noraliya'nın Koltuğu adlı romanında Ferit'in kaldığı pansiyonda gece çıplak gezen, gelecekte haber veren, uyurgezerler kişiler vardır. Yangın esnasında dili tutulan Zehra, bir gece kriz geçirir ve kâğıda birinin bıçaklanarak öldürüldüğünü yazar (1998: 158). Kısa bir süre sonra öldürülen kişinin Ferit'in teyzesi olduğu haberi gelir. Ferit, Matmazel Noraliya'nın evine taşındıktan sonra bir gece "Gel" der gibi bir ses duyar. Sesi takip ederek üst kattaki odaya çıkar ve burada Matmazel Noraliya'nın (Nuriye Hanım) ruhu ile tanışır. Nuriye Hanım, "Ben bu koltukta otuz iki sene oturdum. Kaçtım insanlardan. Her şeyi sildim. Ruhumun dibine indim. Ve... Onu gördüm. Şimdi... Sen de göreceksin." diye seslendiği Ferit'in hayatında ve inancında bir dönüm noktası olur (Peyami Safa, 1998: 221).

İnce Memed romanında köyün kocalarının kıyafetleri gelecekte haber veren şamanları gibidir. Özel günlerdeki kıyafetlerinin farklı manaları ve işlevleri vardır. Köyün yaşlılarından Seyfali, Şamanlara benzer. Giyimi ve saçları farklıdır, sözü dinlenen bir kişidir. Koca Osman da köylünün sözüne itibar ettiği kişilerdendir. Bu kişiler, İnce Memed'in yanında yer alan, ona destek olan kişilerdir (Akdeniz, 2008: 98).

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

Türklerde toprağın kutsal kabul edilmesi sonucu ortaya çıkan toprak inancına bağlı anlayışlar romanlarda göze çarpmaktadır. Cengiz Aytmatov'un Toprak Ana romanında toprağın dilinde olaylar anlatılırken toprağın kutsallığı üzerinde de durulur. Şamanizm'de demir, ateş, su, ağaç ve toprak kutsal kabul edilir. Bu nedenle topraktan gelen nimet de kutsaldır (Yılmaz, 2012: 177.) Tolganay, yılın ilk ürününden yapılan ekmeğin için "Bu emekçi oğlumun nasırlı ellerinden çıkan ekmeğin. Tarlayı süren, buğdayı yetiştiren, hasadı kaldıran, tarlada çalışan insanlarımızın, halkımızın ekmeğiydi. Kutsal ekmeğin!" der (Aytmatov, 1995: 27).

Yaşar Kemal'in Yer Demir Gök Bakır romanında yanar döner mavi kuşun başından nazarlık takıldığına çocuklara nazar değmeyeceğine inanılır (Kemal, 1963: 13). Taşbaş, bereketin simgesi durumunda bir ermiştir, "içinden, başından, gözlerinden, giyitlerinden, bastığı yerden yeşil bir ışık saçılır durur." (Kemal, 1963: 311). Yaşar Kemal'in romanlarında bereket ayinleri ve bereketle ilgili efsaneler önemli bir yer tutar (Moran, 2004: 146) Binboğalar Efsanesi Hıdrellez ile başlar, yine Hıdrellez günü sona erer. Demirci Hasan Usta, Hıdrellez gecesi Hızır'la konuşur (Kemal, 1971: 9). Hıdrellez, kışın ölen doğanın baharda canlanması ritüelidir. Aynı zamanda bereketin, sağlığın habercisidir. Romanda, Hızır ve İlyas'ın bulunduğu yerde baharın başka türlü canlandığı, çiçeklerin daha bol açtığı, ineklerin, koyunların sütlerinin daha besleyici olduğu, insanların hastalanmadığı inancı hâkimdir (Kemal, 1971: 17-18). Roman kahramanlarından Halil de yine bir Hıdrellez gecesi öldürülür ve kış, tıpkı doğa gibi Yörükler için de bir yok oluşun başlangıcı olur.

Latife Tekin'in Sevgili Arsız Ölüm romanında Dirmit'in anne karnındayken konuşması, Cinci Memet'in Atiye'yi bebekle ilgili uyarması romandaki olağanüstülüklerin başlangıcıdır. Dede Korkut anlatılarında geçen doğal varlıklarla konuşma Dirmit'te de görülür. Kuş, gül, ot, kurbağa gibi doğadaki varlıklarla konuşur (Tekin, 1998: 54). Bu yönüyle roman geleneksel hikâyemizin özelliklerini de taşır.

El Sanatları Geleneği

Türk edebiyatında 1940'lı yıllar Anadolu'yu konu edinen romanların görüldüğü bir dönemdir. Bu romanlar, millileşme anlayışına bağlı olarak Anadolu'yu ve halk kültürü unsurlarını barındırır. Aşk-ı Memnû'da tahta oymacılığı Adnan Bey'in sadece boş vakitlerini değerlendirmek için meşgul olduğu bir uğraştır. Hâlbuki, bakırcılık, kalaycılık, demircilik, semercilik, yorgancılık ve sepetçilik, Anadolu'yu konu edinen romanlarda halkın geçim kaynağı olarak babadan oğula veya usta çırak ilişkisiyle öğrenilen geleneksel meslekler olarak geçer. Orhan Kemal'in Eskici Dükkanı adlı romanı Adana'da eskicilik (ayakkabıcılık) le geçimini sağlayan Topal Eskici ve ailesini konu edinir (Kemal, 1975). Ağrı Dağı

Efsanesi'nde Hüso, Binboğalar Efsanesi'nde Haydar Usta demircilikle uğraşır. Demircilik, hava, ateş, su ve toprağı birleştirdiğı için kutsal kabul edilir. Nitekim, Ağrı Dağı Efsanesi'nde Ahmet, Demirci Hüso tarafından kıvılcımlar saçarak kutsanır (Kemal, 1974).

Sonuç

Somut olmayan kültürel miras unsurları başlığı altında incelediğimiz romanlarda, iki unsur göze çarpar: Birincisi yer, zaman, olaylar zinciri ve şahıs kadrosunun yer aldığı kurguya dayanan Batı roman tekniğı; ikincisi gelenekten kopmama ve halk kültüründen beslenme. Edebiyatımızda çeviri ve taklit yoluyla ortaya çıkan roman, dönemin edebiyatçıları tarafından çağdaşlaşma yolunda bir araç olarak görülür. Şemsettin Sami, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi ilk romancılarımız Batı edebiyatını yüceltirken kendi edebiyat ürünlerimizi Batı eserlerinin gerisinde görürler. Buna rağmen romanlarını geleneksel sözlü anlatılardan ve halk kültüründen faydalanarak yazmışlardır. Ahmet Mithat Efendi'nin halkın ilgisini çekme ve halkı eğitme amacıyla konularını günlük hayattan seçerek yazdığı romanları, geleneğin devamı niteliğindedir. Destan, efsane, halk hikâyeleri gibi sözlü anlatılar, geleneksel inanç ve düşünceler, bunlara dayalı uygulamalar Namık Kemal, Halide Edip, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yaşar Kemal gibi romancılarımızın eserlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Böylece roman, her ne kadar bir yazın türü olarak Tanzimat döneminde edebiyatımıza girmiş ve Batı etkisinde kalmış olsa da, geleneğin izlerini taşıyarak kendine özgü bir gelişim çizgisi meydana getirmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Adivar, H. (1926). *Dağa Çıkan Kurt*. İstanbul.
- Adivar, H. (1924). *Kalp Ağrısı*, İstanbul.
- Adivar, H. (1996). *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Adivar, H. (1928). *Zeyno'nun Oğlu*, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000a). *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000b). *Bahtiyarlık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000c). *Hasan Mellah*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdeniz, S. (2008). "Hikâyeden Romana 'Soylu' Bir Dönüşüm." *Millî Folklor*, Yıl 20, S. 79.
- Aytmatov, C. (1995). *Toprak Ana*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Boratav, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliğı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1991). "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat 1*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Dino, G. (1978). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Enginün, İ. (1998). "Halide Edip ve Halk Kültürü", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Finn, R. (1984). *Türk Romanı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Türk Romanının Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarımı Açısından İncelenmesi

- Gürpınar, H. R. (1336/1920). *Şık*. 2. Tab'ı Naşiri: İbrahim Hilmi, Kütübhane-i İslâm ve Askerî, Dersaadet.
- Kaplan, M. (1992). "Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Türk Halk Edebiyatının Tesiri", *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şâirleri* (haz. Feyzi Halıcı) Ankara: A.K.M. Yayınları.
- Kemal, O. (1975). *Eskici Dükkanı*, 3. Baskı, Cem Yayınevi.
- Kemal, Y. (1974). *Ağrı Dağı Efsanesi*, İstanbul: Cem Yayınları, 3. Baskı.
- Kemal, Y. (1971). *Binboğalar Efsanesi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kemal, Y. (1963). *Yer Demir Gök Bakır*. Ant Yayınları, 3. Baskı.
- Moran, B. (2002). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, C.2, İstanbul: İletişim Yay.
- Namık Kemal. (1992). *Cezmi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Nutku, Ö. (1976). *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara.
- Oğuz, M. Ö., Ekici M., Aça, M., Saltık Ö. T. (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oğuz, Ö. (2004). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Oğuz Ö. (2007). "UNESCO, Kültür ve Türkiye", *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı 73.
- Safa, P. (1998). *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Samipaşazade Sezai. (2002). *Sergüzeşt*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Şemsettin Sami. (1964). *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tekin, L. (1998). *Sevgili Arsız Ölüm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yılmaz, E. B. (2012). "Cengiz Aytmatov'un Toprak Ana Romanında Toprağın Dili", *Kültürümüzde Toprak, ActaTurcica*, Yıl IV, Sayı 1.